

RONALD SOETAERT

De zin van verhalen
Een boekhouding

DR. P.A. TIELE-STICHTING

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

DE ZIN VAN VERHALEN

De jaarlijkse Tiele-lezing wordt gesponsord door
BOL.com, Nieuwegein en Amsterdam University Press, Amsterdam

Vormgeving omslag en binnenwerk Kok Korpershoek, Amsterdam

ISBN 978 90 5356 978 8

ISSN 1573 5737

NUR 615

Copyright: R. Soetaert, p/a Amsterdam University Press, Amsterdam 2007

WWW.AUP.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

RONALD SOETAERT

De zin van verhalen

Een boekhouding

TIELE-LEZING 2007

DR. P.A. TIELE-STICHTING

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

De zin van verhalen, een boekhouding

Eigenlijk kwam het zo: ik was de deadline voor dit essay vergeten. En de uitgever wilde de teksten gisteren al hebben. Eventueel kon nog wat gewacht worden, maar er moest zo vlug mogelijk materiaal komen. Ik vond in de technologie een uitweg, of liever een soort omweg of vluchtweg, door voor te stellen dat ik de teksten als blogs zou publiceren zodat de lezer mij op de voet zou kunnen volgen.

De keuze voor de blog bepaalde ook de inhoud. Het bracht me op de gedachte dat dit een methode bood om mijn dagelijks werk te beschrijven, als antwoord op het verzoek van het Tiele-bestuur: iets schrijven over ‘de cultuur van het lezen’ in het algemeen en het boek in het bijzonder. Tienduizend woorden die ik vertaalde in een aantal blogposts, waarin ik op ontdekkingsreis ga in mijn eigen stad (en in boeken) naar wat ik leer over de betekenis van verhalen, gezien hun belangrijke rol in onze leescultuur. Ik ga naar conferenties en toneel, luister naar opera, kijk naar televisie en... lees romans.

Ik inviteer u in de tweede wereld die de cultuur voor ons creëert. De Turkse auteur Pamuk schreef over het ‘tweede leven’ dat mensen kunnen leiden in de cultuur, speciaal in boeken en ook wel in een blog. Ik herhaal zijn verzoek aan de lezer van dit essay en het tweede leven: ‘...dat is afhankelijk van jouw aandacht, o lezer. Ik zal oprecht tegen je zijn, geef jij me dan je sympathie’ (p. 17).

De blogs zijn te vinden op www.constantvzw.com/soetaert:

16.12.2006

Lezen & Schrijven in Tijden van Digitalisering

Een reflectie op het genre van de blog. Wat hebben blogs te maken met de traditionele genres?

17.12.2006

Verhalen in de stad: Making Sense in the City

Een conferentie over de stad. Wat leren antropologen ons over verhalen?

20.12.2006

Boeken in Tijden van Subculturen

Een conferentie over subculturen. Welke rol spelen boeken en romans in subculturen?

24.12.2006

Verhalen in Tijden van Consumptie en Vluchtelingen

Een toneelstuk van het acteurscollectief Wunderbaum. Wat doet toneel met verhalen, en wat met de relatie tussen engagement en literatuur?

25.12.2006

Opera & Verhalen in Tijden van Multimedia

Drie opera's van Mozart op televisie. Wat leren we over opera in tijden van multimedia? Wat verandert er aan onze manier van kijken, en aan het lezen van verhalen?

29.12.2006

Theater & Verhalen in Tijden van Crisis

De Oresteia van Aischylos. Wat leren we uit een verhaal van 2500 jaar geleden?

31.12.2006

Lezen in Tijden van Lijstjes

Wat leren we uit de 'beste' romans van 2006 over het belang van verhalen? En over de twee culturen: wetenschap en kunst?

1.1.2007

Lezen als een Tweede Leven

Wat leer ikzelf van mijn verhalen over lezen?

Boeken in Tijden van Subculturen. Foto: Debbie Huysmans, © NTGent
Zie voor meer afbeeldingen bij de blogs: www.constantvzw.com/soetaert.

Lezen & Schrijven in Tijden van Digitalisering

(16.12.2006)

In Vlaanderen voert de Stichting Lezen een campagne onder de slogan: 'iedereen leest'. Ondertussen berichten de media over een andere trend: 'iedereen blogt'. Dat laatste gebeurt zonder enige campagne. Mond-tot-mondreclame blijkt voor de nieuwe media beter te werken. De 'blijde boodschap' zal zich wel via het internet verspreiden. De Liefde voor het Schrijven in Tijden van Digitale Media. Een merkwaardig verschijnsel.

Aanvankelijk dacht men dat het internet vooral een medium zou zijn om te downloaden, maar steeds meer gebruikers blijken ook te uploaden. Kortom: zichzelf te presenteren. Echt actueel is deze opmerking niet, omdat YouTube en MySpace de nieuwe plaatsen zijn 'where the action' is. Of beter: 'where the interaction' is. Ik lees ook dat e-mail een medium aan het worden is voor de ouderen onder ons. Het gaat vlug, zeer vlug. *The Blog Herald* van 1 december 2006 meldt dat er al meer dan vijftig miljoen bloggers zijn. Naar verwachting verdubbelt dat aantal halfjaarlijks. In februari 2007 verwacht men dat de grens van honderd miljoen gepasseerd wordt: 'Number of blogs now exceeds 50 million worldwide at *The Blog Herald*' (www.blogherald.com/2005/04/14/number-of-blogs-now-exceeds-50-million-worldwide).

We kunnen de klachten over de achteruitgang van het schrijven en lezen dus wel enigszins relativiseren. Er is nog nooit zoveel geschreven door zoveel mensen. Maar worden die blogs ook gelezen? Ik word in elk geval nogal moedeloos van het overweldigende aanbod, want ik wil die ontwikkelingen een beetje volgen voor deze bijdrage. Erger nog: ik wil zelf een blog maken. Al was het maar om wat weerspanning te zijn en ook wel om het spannend te maken – in ieder geval voor mezelf. Om de eerste gedachten over de van mij verwachte tekst te delen met anderen. En ook omdat ik net gestopt ben met een blog naar aanleiding van een conferentie en publicatie over 'De Cultuur van het Lezen'. Niet dat ik ontwenningverschijnselen vertoon; iedere dag iets

Foto: Koen Broos, © Stichting Lezen Vlaanderen

vertellen, een publiceerbare mening ventileren, lijkt me ook van het goede te veel.

In het essay *De Cultuur van het Lezen* overtuigde ik mezelf van het belang van verhalen in ons leven. Het was een poging om literatuur een plaats te geven in de stroom van verhalen die ons omringen, om het boek te situeren in de vele media uit de cultuurgeschiedenis. Als dat zo is – zo bedacht ik – waarom schrijf ik dan zelf geen verhaal over het belang van verhalen? Of een versnipperd verhaal in korte berichten? Een soort ‘sampling’, zoals dat in de muziek gebeurt. ‘Cut-up’techniek, zoals bij William Burroughs.

Blogboek

Ik had een essay beloofd, maar dat genre mag zich ook wel wat vernieuwen. Ziezo, het wordt dus een blog. Lijkt me leuk: de Tiele-lezing als PowerPoint-presentatie, het essay als blog. In *The Deccan Herald* lees ik ‘I BLOG, so am I’, met een meer filosofische variant: ‘I BLOG, so I am!’ Een beetje filosofische intertextualiteit is hier wel op haar plaats. Het belang van verhalen in het boek, maar ook los van het boek, daarover wil ik het hebben. Niet te abstract, zo heb ik mezelf voorgenomen. De vraag is: ‘Hoe doe je dat?’ Misschien door niet te lang te blijven stilstaan bij de vraag ‘wat is een verhaal?’, maar in plaats daarvan op zoek te gaan naar wat er verteld wordt over verhalen. Liefst door dagelijks te kijken naar wat ik vind over verhalen. Een antropoloog op zoek naar de rol van verhalen. Niet in verre landen, maar om mij heen. Zelfs niet in echte landen, maar in de wereld van de boeken. En niet alleen in boeken, ook in beelden. In films, op televisie, in computergames. Het wordt dus een logboek. Een blogboek. Niet zo’n origineel woord, blijkt op Google. We kunnen vandaag ons eigen ongewilde plagiaat opzoeken en worden onmiddellijk geconfronteerd met onze clichés, heel concreet in het aantal gescoorde hits. ‘Blogbook: A book published by means of weblogs as chapters’, schrijft *Urban Dictionary* (‘a slang dictionary with your definitions. Define your world www.urbandictionary.com/define.php?term=blogbook’). Dat ik een blog zou schrijven, moest toch op een of andere manier gelegitimeerd worden tegenover de uitgever. Hoe beschrijf je een nieuw genre? In termen van wat bekend is. Maar zo afwijkend is een blog nu ook weer niet. Print je de teksten uit, dan muteert het vernieuwende genre in een traditioneel dagboek.

Dagboek

Dagboek van een lezer, stelde ik als verzoenende titel voor. Maar die bestond al, uiteraard. Gerrit Komrij schreef *Eendagsvliegen*. *Dagboek van een lezer*. *Eendagsvliegen* zou een mooie titel voor een blog zijn. Ook de Argentijnse schrijver Alberto Manguel schreef een *Dagboek van een lezer*: een verslag van de herlezing van een aantal oude lievelingsboeken. Manguel noteert: ‘Ik bedacht dat als ik elke maand een boek herlas, ik na een jaar iets zou hebben wat een kruising was tussen een persoonlijk dagboek en een gewoon boek: een werk met aantekeningen, bespiegelingen, reisimpressies, beschrijvingen van vrienden en van algemene en persoonlijke gebeurtenissen, allemaal uitgelokt door wat ik las.’ De recensent van *PopMatter* waarschuwde de lezer: verwacht niet dat je van Manguel een traditioneel boek krijgt met duidelijke hoofdstukken en lineaire argumenten, ‘it ambles between memories of Manguel’s childhood, tales of his current travels, short tangential yarns and quotations, all either loosely or directly tied to the titles being examined’. Een blogger oppert de volgende vergelijking: ‘Lijkt “Dagboek van een lezer”, als ik het zo hoor, niet juist op veel andere weblogs over literatuur, waar je niet alleen recensies vindt, maar ook citaten, persoonlijke verhaaltjes, politieke meningen, et cetera. Bijvoorbeeld dat van die Literaire die zichzelf zo geweldig vindt?’

(http://derecensie.web-log.nl/derecensie/2006/09/dagboek_van_een.html).

Zo lijkt de cirkel rond: de beschrijving van het dagboekproject lijkt op een blog en de blog lijkt op een dagboek. Merkwaardig: wat sommige lezers interessant vinden aan blogs, blijkt het experimentele karakter te zijn van het genre. Wat men op papier als te complex ervaart, blijkt op het scherm meer doorzichtig, overzichtelijk en aanvaardbaar.

Verhalen in de stad: *Making Sense in the City*

(17.12.2006)

Making Sense in the City, zo heet de conferentie in Gent waarvoor ik me heb ingeschreven. Geen onaardige titel om deze zoektocht naar de zin van de literaire cultuur mee te beginnen. Het blijkt een terugkerende roep, zowel een oproep als een hulpkreet. De conferentie wordt georganiseerd door antropologen die samenkomen om na te denken over een belangrijke verschuiving in onze leefpatronen: we gaan steeds meer in steden wonen. En steden blijken plekken te zijn die ons verplichten na te denken over hoe we kunnen samenleven. Zoals iemand noteerde in een beschouwing: 'Making sense IS the city.'

Antropologen

Daar we allemaal op zoek zijn naar betekenis in een steeds veranderende wereld, zijn we min of meer allemaal antropoloog geworden. We zijn op z'n minst geïnteresseerd in trends, getuige ook de belangrijke rol van trendspotters in heel wat populaire tijdschriften en bijdragen. In een wereld waarin de grote verhalen als zingevers verdwenen zijn, spelen kleinere verhalen als zinging meer dan ooit een rol van betekenis.

De laatste jaren worden we dan ook in de humane en sociale wetenschappen geconfronteerd met een culturele, een antropologische, een etnografische, een narratieve en een talige wending. Filosofisch gezien kunnen we deze ontwikkeling ook beschrijven als een verschuiving weg van de theorie in de richting van het narratieve. Dat laatste is onder andere door de filosoof Richard Rorty verdedigd, die meent dat mensen steeds meer zin en betekenis zoeken en vinden in verhalen. Verhalen die ons leren wat te denken over liefde en haat, over natuur en cultuur, over de eigen natie en andere naties et cetera.

Het gaat om een wending die sterk taalkundig is: ‘We are animals “suspended in the webs of significance” we ourselves have spun. Culture is that web. So: the analysis of it to be therefore not an experimental science in search of law but an interpretative one in search of meaning’ (Geertz, p. 5). Dat laatste ‘in search of meaning’ of, in de woorden van de conferentie, ‘making sense’, staat ook centraal in de literaire cultuur, en dan vooral in de roman, het essay en het theater. En uiteraard ook breder in de kunst.

Conferentie als Mix

De conferentie in Gent is dan ook exemplarisch voor de hier geschetste ontwikkeling: naast lezingen van academici waren er presentaties van kunstenaars. Zo gaf de sociaal antropoloog Ulf Hannerz een analyse van de moderne stad via etnografisch onderzoek en presenteerde fotograaf Carlos Navarrete zijn werk als een visueel etnografisch verslag van stedelijkheid.

De filosofe Rosi Braidotti typeert deze mengvorm als een voorbeeld van de tijd van ‘het grote mixen’. ‘Theorie loopt bovendien altijd achter de tijd aan. Kunstenaars zijn tenminste in staat de gevoeligheid van de dag te vangen. Schrijfsters als Kathy Acker, Angela Carter en nog wat ‘cyberpunk stuff’ zijn voor mij de meest accurate gidsen die ik kan bedenken’ (in een interview met Marja Pruis).

In een beschouwing op de conferentie bespreekt Peter-Paul De Temmerman het werk van de Amerikaanse schrijfster Kathy Acker als voorbeeld van zo’n antropologisch geïnspireerde benadering. Acker ontcijfert de stad en toont hoe vele soorten mensen in steden op zoek zijn naar vele soorten zin en betekenis. Dat laatste vertelt Acker in romans waarin met conventies gespeeld wordt en waaruit ook aandacht spreekt voor andere media dan de literatuur.

Wat mij opvalt, is dat er ook veel antropologen zijn die gebruikmaken van verhalen en dat zij in hun essays steeds dichterbij de literatuur komen. Omgekeerd presenteren veel schrijvers zich als antropologen van de cultuur. Kortom: ze leren allemaal iets uit de antropologie: ‘There is no such thing as human nature independent of culture’ (Geertz, p. 49). Veel moderne literatuur leest als een interessant antropologisch onderzoek. De voorbeelden zijn bij een literair publiek bekend. Hier laat ik twee recente Nobelprijswinnaars aan het woord: V.S. Naipaul en Orhan Pamuk.

Literatuur & Antropologie: Naipaul & Pamuk

Het werk van Naipaul heeft een sterk antropologisch karakter (en hij ontving er de Nobelprijs literatuur voor). Aandachtig kijken en luisteren, en omzichtig formuleren. In *Het raadsel van de aankomst* beschrijft hij zijn verblijf in een Engels dorpje – een voor hem exotische plek: ‘Ik bekeek dat met de ogen van het genoegen. De kennis ervan kwam slechts langzaam tot me. Dit was niet de bijna instinctieve kennis die ik als kind had opgedaan over de planten en de bloemen van Trinidad; het was als het leren van een tweede taal’ (p. 40).

Naipaul vergelijkt schrijven over de nieuwe cultuur met het leren van een tweede taal en ook wel met het leren begrijpen van de verhalen die andere mensen sturen. Heel concreet gaat hij kijken naar de dorpelingen. Hij beschrijft hun verhalen met de verbazing van een kind: ‘Zoveel dingen om voor te zorgen! Zoveel verschillende dingen om in verschillende tijden op te kweken! Het leek wel alsof Jack op zoek was naar werk, op zoek naar taken, alsof hij zijn best deed zichzelf bezig te houden. En toen rees de gedachte bij me op, dat het hier om méér ging dan om werkzaamheden, om het doorbrengen van de dag; dat het om méér ging dan geld, het extra geld dat Jack misschien kon verdienen door zijn planten en groenten te verkopen. Op dat stukje grond (...) leek Jack zijn levensvervulling te hebben gevonden’ (p. 41).

Die belangstelling om de levensvervullingen of verhalen van anderen te begrijpen, is zowel antropologisch als literair. Nogmaals, het gaat niet alleen om exotische plekken, maar ook om heel dagelijkse omgevingen. Het gaat om het bewustzijn van hoe men kijkt. Dat laatste blijkt onder andere uit *Istanbul*, de jongste roman van Nobelprijswinnaar Pamuk. Hij kiest voor de eigen stad als onderwerp, omdat hij bepaald is door zijn ‘voortdurende gebondenheid aan hetzelfde huis, dezelfde straat, hetzelfde uitzicht en dezelfde stad. Zo’n gehechtheid aan de stad betekent dat het lot van de stad ook je eigen karakter wordt.’ Pamuk verwoordt zijn missie als volgt: ‘Iedereen met een hang naar zingeving vraagt zich minstens eenmaal in zijn leven af wat de betekenis is van de plaats en het tijdstip van zijn geboorte. Wat voor betekenis heeft het dat wij op deze plek, in deze tijd ter wereld gekomen zijn?’ (p. 15). Pamuk wandelt door zijn stad als een antropoloog.

Brandhaarden

Deze vraag en houding stonden ook centraal in het toneelstuk dat speciaal voor de conferentie werd gespeeld. Die had overigens plaats in het theater van Gent (waar tegelijkertijd ook academische onderwerpen werden behandeld) en in de aula van de universiteit (waar ook kunst te zien was). Behalve een bewuste mix van instituties en disciplines, was de keuze voor het theater niet toevallig. Naast de roman speelt het theater vandaag de dag een belangrijke rol in de zoektocht naar verhalen.

Victoria de Luxe – een sociaal-artistisch project – interviewde Genternaars over hun levensverhalen. Het was een soort antropologisch onderzoek waarin verschillende stemmen aan het woord kwamen. NTGent maakte er een aantal afleveringen van – *Brandhaarden* – waarin acteurs deze levensverhalen vertelden in het theater. Een zoveelste project waarin verhalen als zingeving centraal staan. Niet alleen verhalen in boeken, of van professionele schrijvers, maar van gewone mensen die op alle mogelijke manieren worden gepubliceerd.

Hoe leven de mensen achter de muren van hun huis? Op een conferentie over subculturen (zie hieronder) wordt de slaapkamercultuur van jongeren ‘getoond’. Het gaat dus niet alleen om geschreven verhalen. Ondertussen zijn er diverse projecten waarin stadfilms centraal staan. Daarbij krijgen mensen de kans inspraak te hebben in hun beeldvorming. Of, in termen van deze blog, de kans om hun verhaal te vertellen.

Boeken in Tijden van Subculturen

(20.12.2006)

Vanavond wordt in het Gentse kunstencentrum 'Vooruit' *Talkie Walkie* (Ladda) gepresenteerd, een boek over 'jongerensubculturen'. Boeken en subculturen. Academici en subculturen. Cultuur en subculturen. Zijn het vreemde combinaties? Niet echt, voor wie de recente ontwikkelingen van academisch onderzoek volgt. Ze passen ook wel in de trend dat ongeveer alles onder de noemer cultuur wordt besproken. Cultuur wordt dan 'a whole way of life' in de geest van Cultural Studies, die de academische cultuur grondig beïnvloed hebben.

De grenzen tussen hoge en lage cultuur staan ter discussie. Een volgende stap is het toevoegen van het prefix 'sub'. Subculturen vormen het onderwerp van het avondsymposium en de boekpresentatie. Subculturen die steeds meer als 'lifestyles' worden omschreven. Lifestyles waarin jongeren (en volwassenen) zingeving zoeken. Het meervoud 'subculturen' verwijst naar het feit dat jongeren (en volwassenen) lid kunnen zijn van diverse groepen. De tegenstellingen zijn niet meer wat ze geweest zijn: hoge cultuur versus lage cultuur, opstand versus aanpassing, kunst versus commercie, reclame versus politiek, jong versus volwassen, en ook wel boek versus andere media. Niet dat boeken verdwijnen, maar ze zijn een onderdeel geworden van een mediarevolutie.

Subculturen: epiloog

Mijn bijdrage aan het boek over 'subculturen' (Ladda) bestaat uit een 'epiloog' waarin ik mijn rol speel als oudere professor die welwillend naar al dat jonge geweld kijkt. Iemand van de oudere geletterdheid die een en ander wil leren, maar ook moet afleren. Die welwillendheid is geïnspireerd door eigenbelang. Ik geef immers les aan jongeren die betekenis en zin zoeken buiten de boekenwijsheid. Een mens moet bijblijven en de taal van de studenten min of meer verstaan, enigszins op de hoogte blijven van hun leefwereld. Iedereen die literatuur

Foto: Koen Broos, © Stichting Lezen Vlaanderen

wil onderwijzen, beseft overigens steeds meer dat de gedeelde kennis uit de boekencultuur vervangen is door gefragmenteerde kennis uit de media.

Soms kunt u mij dus vinden op plekken waar u mijn en uw soort mensen niet zou verwachten. Een tijd geleden begaf ik mij, ter lering en ook wel ter vermaak, naar een lezing van dr. Rupa Huq. Dat klinkt op zichzelf voldoende academisch gelegitimeerd, maar u moet wel weten dat Huq eerst een lezing gaf over subculturen en daarna als ‘deejay’ platen draaide. Ze lijkt een wandelend oxymoron: het ene been in de academische boekencultuur, het andere in de audiovisuele ‘deejay’cultuur.

Wat ik me van die lezing herinner, is onder andere de binnenkomst. Een volle zaal met alleen nog plaats op de eerste rij. Ik realiseerde me dat ik verreweg de oudste was (in 1951 geboren); een vreemde vertegenwoordiger van de 68-generatie. De organisator troostte mij met de gedachte dat jeugd – conform deze publicatie – een ‘state of mind’ was. Ik beaamde dat, maar vroeg toch: maar weet het jonge publiek dat wel?

Jeugdculturen

Tijdens dezelfde periode las ik een boek met interviews van Bas Heijne met de schrijver Bret Easton Ellis. Ik zette een uitroepteken bij een voor mij sprekend citaat. Ellis vertelt over een interview dat hij kort daarvoor had gegeven aan de piepjonge journalisten van een jongerenblad. Het soort publiek waar ik tussen verzeild was geraakt. Hij commentarieert: ‘Ze maakten steeds maar van die ‘coole’ gebaartjes. Ze noemden namen die ik niet kende, vroegen wat ik de beste hiphopsingle van dit moment vond. Ik wist totaal niet wat ik ermee aan moest.’ Hij zucht en giechelt tegelijk. Dan: ‘Ik ben niet jong meer! Ik ben een veertiger. Jeugdcultuur interesseert me niet! Ik ben geïnteresseerd in mensen van mijn eigen leeftijd!’

De jeugdculturen blijken zo vlug te veranderen dat je al vroeg van deelnemer tot toeschouwer wordt. En er bestaan zoveel subculturen dat hun codes leren beheersen en/of lezen bijzonder complex is. Een zekere troost bieden de woorden van onderzoekster Huq, die (hoewel piepjong) ook mijmert over de vraag hoe ouderen jongerenculturen kunnen bestuderen. Ze schreef er het boek *Beyond Subculture* over, met kritische vragen – zoals het een academica betaamt –

over de stereotiepe beschrijvingen van jeugdculturen, zoals of popmuziek nog wel de betekenisgever is voor jongeren.

Inderdaad: een boek. Is het goed nieuws dat ook een ‘coole’ generatie kiest voor het oude medium om nieuwe genres te beschrijven? Hier is enige relativering op zijn plaats. Huq getuigt zelf dat het lange productieproces van het boek ervoor zorgde dat de daarin besproken subcultuur al min of meer verdwenen was op het moment van verschijning. Daarnaast impliceert een boek vooral tekst, en slechts sporadisch illustratie. Dat is een grote handicap bij het beschrijven van een hedendaagse subcultuur, die uiteraard ook uit muziek en beeld bestaat. Steeds meer essayisten en onderzoekers voelen de behoefte om een statement te maken met een foto, een video- of een muziekfragment. Boeken halen deze media – woord, beeld en klank – uit elkaar. Moderne media en subculturen brengen die weer samen.

Rol van de roman

Toch zijn boeken niet verdwenen. Opvallend is de rol die de roman blijft spelen als genre dat de betekenis van subculturen beschrijft en onderzoekt. Dat laatste wil ik illustreren aan de hand van de recent verschenen roman *Londonstani* van Gautam Malkani. Deze auteur deed ooit wetenschappelijk onderzoek rond Indische subculturen en schreef als journalist artikelen daarover. Maar uiteindelijk vond hij de roman het meest geschikte medium om vat te krijgen op het verhaal dat hij wil vertellen. Wat leer ik uit zijn roman?

Malkani leert ons hoe we de codes van de subcultuur kunnen lezen. De roman opent met een scène waarin een aantal Indische jongeren een blanke man neerslaat. Het personage Hardjit onderwijst hardhandig de code dat je iemand niet ongestraft een Paki noemt. Terwijl Hardjit de man schopt, reflecteert hij hardop over het waarom daarvan, als een soort verhandeling. Alsof hij het ‘een soort burgerplicht’ vindt om anderen zijn omgangsvormen bij te brengen. Het gaat om een soort geletterdheid – niet de traditioneel schoolse, maar ‘streetwise’: ‘Opnieuw voegde hij de interpunctie toe met een trap, maar deze keer met zijn linkervoet, zodat het meer een puntkomma was’ (p. 13). De andere jongeren kijken toe en becommentariëren wat er gebeurt als een soort Grieks koor. De verteller beschrijft hoe hij zijn lifestyle inspireert op de leider: ‘Ik was jaloers op zijn voorkomen, op wat meneer Ashwood (hun leraar, RS)

iemand's taalkundige vaardigheid noemt of zijn behendigheid in het debat of dat soort shit' (p. 13).

Het verhaal van de roman wordt vergezeld van het commentaar van de verteller die inzicht geeft in jeugdculturen, in de taal en gebruiken van de 'rudeboys'. 'Het gaat allemaal om wat je zegt en hoe je het zegt. Je taalkundige vaardigheid en behendigheid in het debat (maar noem het in godsnaam niet zo). Dat is min of meer wat ik volgens mijn vroegere onderwijzers miste en wat ze aan mijn ouders vertelden, en wat meneer Ashwood me laat oefenen door naar die homo's van nieuwslezers van de BBC te kijken. Jezus, waarom de fok zou iemand zo willen lullen? Of zelfs maar willen luisteren naar iemand die zo lult?' (p. 13).

Tja, het is geen boekengeletterdheid die hier hoog scoort. Standaardtaal en boeken zijn de symbolen van een andere, vijandige cultuur: 'Is je eigen cultuur soms niet goed genoeg voor je, fokking gora-vriendje?' (p. 28). 'Denk je soms dat je beter bent dan je eigen soort omdat je je wit voelt en omdat je van die patserige boeken en kranten leest?' (p. 28).

Binnen deze roman wordt het genre van de roman aangevallen. En toch: de roman blijkt het geprefereerde genre van de auteur om de betekenis van subculturen te onderzoeken. Overigens blijkt men binnen subculturen ondertussen zijn eigen romans te ontwikkelen met thema's en stilistische kenmerken die eigen zijn aan die cultuur.

Verhalen in Tijden van Consumptie en Vluchtelingen

(24.12.2006)

Zaterdagmiddag in een Gents verkoopcentrum. Druk, druk, druk, want morgen is het kerstavond, hét feest van, onder andere, de consumptie. Wat is daar te zien dat voor deze blog interessant kan zijn? Het winkelend publiek wordt verleid door de aankondiging van het stuk *Magna Plaza* door de Vlaams-Nederlandse acteursgroep Wunderbaum. De acteurs vertellen verhalen over de liefde midden in de drukte van de koopjes. ‘Verhalen’ is het ‘buzzword’ dat me lokt. Wat doet dit theater met het vertellen van verhalen? Wunderbaum maakte eerder ook een voorstelling over een groepje lezende mensen (die intussen is verfilmd). Daarover straks meer, eerst neem ik u mee naar het toneelstuk.

De acteurs lopen wat verloren tussen de voorbijgangers. Het publiek zit op banken met een koptelefoon op om zo hun gesprekken en het verhaal te kunnen volgen. Wunderbaum maakt er een gewoonte van om buiten het traditionele theatergebouw op te treden. Daardoor wordt die omgeving deel van het decor van de opvoering, of omgekeerd, gaat het toneel op in het decor van de realiteit. Deze wisselwerking zorgt voor een confrontatie tussen toneel en realiteit, fictie en verhaal, acteurs en toeschouwers et cetera.

Het verhaal begint als volgt: een jongen wacht op een meisje, hij wil haar bellen maar de batterij van zijn mobiele telefoon is leeg. Een reden om mensen aan te spreken. Wie leent zijn telefoon uit aan een vreemde? Het is een van de vele vragen die gesteld wordt en waarnaar het theaterpubliek tussen de winkelende voorbijgangers zit te kijken. Als voyeurs, maar we zitten tegelijk ook zelf een beetje te kijk. De orde van de dag in het koopcentrum, de orde van het theater... het is een vervreemdende ervaring. Verhalen worden midden in de wereld geplaatst. En theater blijkt daarvoor een interessant medium te zijn. Terwijl we nadenken over de toekomst van het literaire boek, denkt het literaire theater ook na over de eigen toekomst. Het zal geen wonder heten dat theater-

makers tegenwoordig het theater een essentiële rol in de maatschappij toedichten. Niet zonder reden, want in vele kunstdisciplines wordt de performance – het theatrale – opnieuw centraal gesteld. Meer dan romans blijkt het recente theater ingezet te kunnen worden voor een duidelijk engagement en vooral voor een reflectie op hoe we kunnen samenleven.

Wat opvalt in de voorstelling is de reactie, of beter, het gebrek aan reactie van sommige mensen. Ze zitten opgesloten in hun eigen wereld, in hun eigen verhaal, hun eigen stolp. En wij zaten erbij en keken ernaar.

‘Maybe Sweden’

Regisseur Margien Rogaars maakte met Wunderbaum van de theatervoorstelling *Welcome in my backyard* de film *Maybe Sweden*, waarin de relatie tussen politiek engagement en kunst specifiek wordt onderzocht. Heel concreet zelfs: vijf Nederlandse twintigers ‘vluchten’ naar een Spaans vakantiehuis om te gaan lezen. We zien ze arriveren, hun boeken uitpakken – de titels op de ruggen kunnen we meelesen – en we zien ze verder lezen... Nu mag lezen in een zomerse tuin een heel ontspannende bezigheid zijn, maar in een film levert dat weinig spannende beelden op.

De spanning komt op gang door een ontdekking in de tuin: een slappende neger die de jongeren wekt uit hun literaire zomerslaap. Het zal herkenbaar zijn voor de lezers onder ons: niets is erger dan gestoord worden tijdens het luieren met een boek. Maar er is meer aan de hand. De bezoekers vermenigvuldigen zich al snel, wat de vakantiegeangers confronteert met een heel concrete vraag rond engagement: wat doen we met, en vooral voor, deze illegale vluchtelingen? Het is de moeizame confrontatie tussen mensen: vluchtelingen uit noodzaak en vluchtelingen uit luxe, vluchtelingen naar een irreële wereld en vluchtelingen in een reële wereld. Reizigers met visacards op zak en vluchtelingen ‘sans papiers’. En dat allemaal in één tuin, aan één tafel. Daarbij zetten de blanke vakantiegeangers hun gesprek over literatuur voort en bespreken zij bijvoorbeeld de Franse schrijver Michel Houellebecq, die – aldus de discussie – het wezen van de westerse mens probeert te vatten. U kent dat soort gesprekken. De illegale vluchtelingen zitten erbij en kijken ernaar. Als de Nederlanders besluiten de gesprekken te vertalen, blijkt de verbazing nog te groeien; ook de

blanke literatuurlijefhebbers zien de verbaasde blikken van hun bezoekers. Eén vraagt zich af: ‘Do you want to know this?’ Een variatie op een bekende hit uit een verre zomer: wat moet ik met algebra, nu ik voor de keuze sta?

Wat te doen met literatuur in tijden van politiek engagement? Opnieuw komt deze abstracte vraag in een verhaal tot leven. Want in het kielzog van de slapende zwarte man volgt zijn doodzieke moeder. Wat doen we? Verder lezen of meeleven? Hoe graag zouden de meesten van ons teruggaan naar het boek, de wereld lezen in een roman. Uiteraard om ons te identificeren met anderen – zo spreekt men over het ethisch nut van literatuur – als het maar geen ‘echte’ mensen zijn. Dat alles verteld met de nodige ironie om het min of meer verteerbaar te maken. Want geef toe: deze vragen zijn eigenlijk niet te beantwoorden.

Op televisie zie ik tijdens de jaaroverzichten geregeld beelden van vluchtelingen die asiel bij ons zoeken. Met een bootje de zee over. In zo’n programma zie ik toeristen op een strand plots tot leven komen bij het verschijnen van een vluchtelingenboot aan de einder. Eén van de gefilmde zoonabbidders pakt zijn fototoestel. Dit levert het gênante beeld op van een toerist die de misère probeert in te kaderen voor het familiefotoalbum.

Opera & Verhalen in Tijden van Multimedia

(25.12.2006)

Als we het over literatuur hebben als troost en/of als zinging, dan kunnen we dit onderzoek niet stoppen bij de grenzen van de literaire cultuur. Enerzijds zijn die grenzen vaag, anderzijds kunnen uiteraard ook andere kunsten een belangrijke rol spelen in ons leven. Opera bijvoorbeeld. Als we het anno 2006 over opera hebben, dan kunnen we moeilijk om het Mozartjaar heen. En zeker niet tijdens deze kerstperiode: op vele televisiezenders kunnen we de opera's van Mozart horen en... bekijken. Zo ook op Nederland 2, waar zelfs sprake is van een media-evenement.

Ik ben ervoor gaan zitten met de laptop op schoot om verder te denken over het thema van deze blog: luisteren naar verhalen en muziek in tijden van multimedia. En dat mag zeker gezegd worden van deze uitvoering... Mozart vult mijn kamer. Ik krijg een uitgebreide introductie, luister naar interviews met regisseurs, zangers en acteurs. En ik kan – een beetje zoals bij een voetbalwedstrijd – ook live commentaar horen als ik op internet aansluit: informatie over de spelers-zangers, de regie, de muziek, het verhaal, het vooruit aankondigen van mooie aria's. Er is een site waarop ik verder kan vinden wat me lief is of interessant lijkt. Tja, een beetje een hype, waar ik deze keer mateloos van geniet. Kan iemand in alle ernst en met kennis van zaken nog 'gratuit' beweren dat de nieuwe media de oudere media alleen maar bedreigen? Akkoord, de ervaring in de zaal zal speciaal zijn, maar op televisie zie ik heel wat meer: het acteren, de details van de regie, de camera, het helpt me allemaal de aandacht te focussen (en ik neem deze uitzending op – eigenlijk kijk ik later – dus ik kan pauzeren, terug- en vooruitspoelen). Kortom: ik kan deze opera meer dan ooit aandachtig 'lezen'. En mijn lectuur aanvullen met veel andere lezingen.

Sympathie voor Mozart

Wat kreeg ik te zien? Ik keek naar *Le Nozze di Figaro* (deze keer in een autoshowroom) en *Così fan tutte* (deze keer in een soort vakantiecamp), en later zou ik ook *Don Giovanni* kunnen bekijken. Hedendaagse bewerkingen die de verhalen min of meer actueel inbedden. Een zanger getuigt tijdens de interviews: ‘It is a story about us.’ Geldt dat ook voor de toeschouwers?

Na de eerste akte van *Così fan tutte* volgt een pauze met een gesprek onder jongeren die voor de eerste keer opera zien (‘prachtig maar wel heel erg lang’). We kijken naar een bewerking van de eerste akte van de *Così* die klassiek combineert met rap. Stelt u zich voor: jongeren zetten het proza om in verzen. Mozart als invloed op R&B (‘Het is een ontzettend leuk verhaal’), het cynisme van de figuren uit *Così fan tutte* omgezet in een R&B-scène (‘een beetje kreunen, beetje hijgen, dan kun je alles van hem krijgen’).

De Duitse schrijver Eric-Emmanuel Schmitt vertelt in *Mijn leven met Mozart* hoe de componist in zijn zoektocht naar wijsheid een soort gids voor hem werd. Op het moment dat Schmitt overweegt zelfmoord te plegen, hoort hij Mozart die hem ‘redt’. Men verlaat geen wereld waar zulke prachtige dingen te horen zijn, redeneert Schmitt: ‘Waarschijnlijk zou geen enkele psycholoog op het idee zijn gekomen om me op die manier te behandelen’ (p. 13). Verder schrijft Schmitt brieven aan Mozart, ook over het belang van goede verhalen: ‘Als begenadigd dramaturg laat je alle personages tot hun recht komen. Als jij je in een personage inleeft, vel je er geen oordeel over, maar schenk je het je sympathie, geef je het de ruimte’ (p. 47). Mozart is evengoed Figaro als de knecht, Don Juan als Elvira. Besluit: ‘Bij jou wordt de vreemdeling onze naaste. Jij kunt alles vertellen omdat je alles tastbaar maakt’ (p. 47). Alles tastbaar maken. Ziedaar een bijzondere functie van verhalen.

Gedachte-experimenten

Ik kijk uit naar de volgende vertoning: *Don Giovanni*. Het verhaal van de don Juan blijft mensen fascineren. Zo schreef Anthony Rudel (zoon van de dirigent Julius Rudel) een roman waarin fictie en realiteit met elkaar in gesprek gaan rond het ontstaan en de première van Mozarts *Don Giovanni*. Rudel vertelt dat Mozart zich moeilijk kon vereenzelvigen met deze figuur, maar dat hij hulp

kreeg van een ervaringsdeskundige, Casanova. Ondertussen zijn we in de fictie beland. Da Ponte nodigt zijn vriend Casanova uit om de repetities met raad en daad te ondersteunen. Een intrigerende aanvulling op het verhaal. In literatuur en film wordt in verschillende bewerkingen en herwerkingen met deze thema's in gedachte-experimenten gespeeld.

Te veel om hier op te sommen. Toch wil ik graag één roman vermelden, *Een schitterend gebrek* van Arthur Japin. Daarin lezen we het verhaal van Casanova deze keer door de ogen van een vrouw. Mijn exemplaar van de roman staat vol potloodstreepjes want de vrouw die ervoor gekozen heeft om gesluierd door het leven te gaan, licht vele geheime kanten van de liefde op. Neen, geen oordelen. Zoals zij zelf zegt: 'Het oordeel over onze zonden, mijnheer, laat ik met een gerust hart aan Hem die ze heeft uitgevonden' (p. 20). Geen oordelen maar inzichten: 'De wereld is vol mensen die hun hele leven op zoek blijven naar het wonder van de liefde zonder het ooit te zien. Het is heel simpel en vanzelfsprekend, maar onvindbaar voor wie ernaar zoekt. Het enige wat nodig is, is een andere kijk. Die kun je de mensen niet leren. Alles wat je kunt doen, is je verhaal vertellen' (p. 78).

En die verhalen vinden we onder andere terug in romans en in opera's. Daar zit ik allemaal van te genieten. Mijn huisgenoten denken dat ik werk aan een artikel voor de Tiele-lezing.

Theater & Verhalen in Tijden van Crisis

(29.12.2006)

‘Vier uur theater en een klassieke tekst.’ Zo wordt de opvoering van *Oresteia* in de regie van Johan Simons in de krant aangekondigd. Kan ik het laten daarbij te zijn? Een 2500 jaar oud verhaal móet ons wel iets vertellen over de rol van verhalen. Gaan luisteren naar de wijsheid van de vader van het theater: Aischylos. Gaan kijken naar (om de genderbalans wat in evenwicht te brengen) de moeder van alle toneelstukken – de *Oresteia*. En om de metaforen moeder-vader nog wat verder uit te werken: mezelf buigen over de wieg van onze literaire en politieke traditie. De psycholoog Jerome Bruner omschreef verhalen ooit als een soort wieg, ‘the cradle of the semantic possible’ (p. 59). Hij herinnerde ons eraan hoe belangrijk verhalen zijn als sjablonen voor mogelijke werelden, maar ook als manieren om na te denken over cultuur en leven.

Wat leerde ik die avond bij de opvoering van *Oresteia*? Het stuk bleek voor regisseur Simons een uitgelezen voorbeeld om iets te vertellen over onze huidige tijd: ‘In dit stuk zie je de geboorte van de democratie. Op dit moment moeten wij de democratie herijken, het is niet meer helder wat wij daaronder verstaan. Aan die discussie wil ik graag mijn steentje bijdragen. We moeten niet in het recht van de sterkste terechtkomen.’

Wraak

Centraal in het verhaal staat wraak, heel concreet: eerwraak versus rechtspraak. Wraak brengt de personages in een spiraal van geweld; Agamemnon offert zijn dochter aan de goden (om ze gunstig te stemmen), zijn vrouw Klytaemnestra wreekt zich door hem en zijn minnares te vermoorden... De opvoering in NTGent vertelt deze problematiek vanuit het perspectief van hun zoon Orestes. Wat moet hij doen? We volgen zijn argumenten, die uiteindelijk leiden tot de

keuze om zijn moeder en haar minnaar te vermoorden. En dan? Moet Orestes op zijn beurt vermoord worden? Elke wraak leidt immers tot de wrok van weer iemand anders. Op dat moment vraagt de godin Athena om een rechtspraak waardoor het bloedvergieten zal stoppen. Een oplossing die nog steeds ons denken over democratie en recht inspireert.

Simons spreekt van een ‘goede’ angst voor de wet: ‘Dat is de afspraak die we maken om de democratie in goede banen te leiden, want mensen zonder angst zijn levensgevaarlijk.’ Hierop kan men variëren door te stellen dat mensen zonder inlevingsvermogen ook levensgevaarlijk zijn. En juist de literatuur kan ons via verhalen leren na te denken over hoe verschillende mensen vanuit verschillende perspectieven leven en oordelen. Aandacht voor literatuur impliceert ook aandacht voor de rol van emoties in onze morele oordeelsvorming.

Literatuur lezen mag dan een individuele bezigheid zijn, Martha Nussbaum argumenteert dat het goede leven zich moet baseren op leven met anderen. En precies dat leert men door de literaire verbeelding, zo stelt zij in *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*. Heel concreet toont Nussbaum daarin aan hoe literatuur in het algemeen en klassieke teksten in het bijzonder een rol kunnen spelen in bijvoorbeeld een rechtenstudie. Zij staat daarin niet alleen. Ook Bruner heeft een onderscheid gemaakt tussen twee mogelijkheden om de werkelijkheid te benaderen: een wetenschappelijke (logisch-technologische) versus een narratieve benadering. Het zijn op het eerste gezicht verschillende vormen van weten, maar er zijn ook gelijkenissen. Nieuwe ontdekkingen in de wetenschap creëren immers nieuwe werkelijkheden. Datzelfde geldt voor kunst in het algemeen en verhalen in het bijzonder. Bruner vroeg zich af: waarom geen literatuur gebruiken om zoveel andere disciplines te onderwijzen? Van recht tot geneeskunde, van sociologie tot sociaal werk et cetera. Hij beschrijft cultuur als een soort forum waarin men over betekenissen onderhandelt. En, nogmaals, verhalen blijken daarin een centrale rol te spelen.

Verschuiving

De metafoor van het leven als een verhaal kan zeker aangevuld worden met de metafoor van het leven als een toneelstuk (of als een film, zo u wilt). Het doet denken aan het werk van Luigi Pirandello, van wie ik een recent vertaalde verzameling proza las. Ik noteerde de volgende uitspraak van de vertaler-inleider:

‘Alleen als men het spel begrepen heeft, zo zegt de titel van een ander verhaal, kan men overleven, want dan is men bereid tot het spelen van een of meerdere rollen, tot het dragen van steeds weer andere maskers.’ De filosoof Richard Rorty spreekt van een verschuiving van de theorie naar het verhaal. Een verschuiving die ook te maken heeft met het leren leven met waarheden in plaats van met de Waarheid, met vocabulaires in plaats van met één Vocabulaire (p. xvi). Rorty meent dat de literatuur – in de ruimste betekenis van het woord – daarin een belangrijke functie vervult. Literatuur laat immers inleving toe, wat dan weer perspectieven toont. Het begrip ‘literatuur’ wordt verruimd tot film, documentaire, kritiek, geschiedenis, antropologie, opera... en uiteraard theater, waar het allemaal begon.

Lezen in Tijden van Lijstjes

(31.12.2006)

‘Ze zijn er weer, de eindejaarslijstjes van onze recensenten. Door de enen gewaardeerd, door de anderen verguisd, maar door iedereen gelezen’, blokletterde een krant. Lijstjes: De man van het jaar. En uiteraard ook: De vrouw van het jaar. Het boek van het jaar en De popsong van het jaar. En De film, Het toneelstuk et cetera. Lijstjes van bekende mensen die de kranten en tijdschriften vullen. Kan ik ook een lijstje voorstellen op deze blog? De selectie die ik maak, wil ik inlijsten in het thema van deze bijdrage. In welke romans speelt het lezen van boeken een centrale rol? Waarschijnlijk denkt de lezer nu: wat een vreemde, en misschien saaie, vraag. Ik geef graag toe dat deze bijdrage mijn blik onvermijdelijk stuurt en verengt. Maar het blijkt dat veel schrijvers gekeken hebben naar deze problematiek, de vraag naar de functie van kunst en literatuur. Ik wil niet te ver in de geschiedenis teruggaan en zelfs geen Volledige Lijst aanleggen. Als een strandjutter sprokkel ik hier en daar wat, op zoek naar iets interessants dat aangespoeld is. Niet te ver in het verleden maar in de lijstjes-van-beste-romans van 2006 (met hier en daar een restant uit 2005). Romans die, zoals gezegd, iets vertellen over het thema van deze bijdrage: de functie van kunst en literatuur.

Schoonheid & Leven: Zadie Smith

Het eerste boek, *Over schoonheid* van Zadie Smith, kan omschreven worden als een campusroman, een genre waarin het verhaal zich afspeelt ‘onder professoren’ in de academische wereld. Wie het over kunst heeft, kan moeilijk ontsnappen aan het glibberige begrip ‘schoonheid’. Althans, glibberig voor theoretici, want ‘gewone’ mensen beschouwen schoonheid misschien niet direct als iets definieerbaars, maar in elk geval wel als iets invoelbaars. *Over schoonheid* is een verhaal over de vele manieren waarop mensen omgaan met kunst, maar ook

met elkaar. En dan wordt duidelijk dat wie professioneel kunst bestudeert niet noodzakelijk ook de levenskunst beheerst. In elk geval blijken twee belangrijke figuren uit de roman – twee professoren – elkaar te bestrijden op basis van twee opvattingen over de vraag hoe we kunst dienen te benaderen. Ook alle andere personages blijken op diverse manieren via kunst een soort zingeving te zoeken. Het gaat dan om beeldende kunsten, muziek, subculturen, en ook wel om... literatuur. In de roman – als genre – komen al deze perspectieven samen.

Waarom? Omdat deze abstracte vragen in een verhaal tot leven komen, zoals blijkt uit het lijstje tegenstellingen dat we in de roman vinden, en dat zich vertaalt in een verhaal over mensen: ‘Essentie versus theorie. Geloof versus macht. Kunst versus cultuursystemen. Claire versus Howard’ (p. 115). Heel concreet vinden we in de roman ook een confrontatie tussen kunst en politiek, tussen lezen en leven, namelijk in het verhaal van een huwelijk waarin beide partners een bepaald perspectief vertegenwoordigen: ‘Het was het soort huwelijk waar je niets van begreep. Hij was een boekenwurm, zij niet. Hij was een theoreticus, zij was politiek actief. Zij noemde een roos een roos. Hij noemde het een accumulatie van culturele en biologische constructies rond de magnetische binaire polen van de natuur’ (p. 113). Binaire opposities blijken ons te bepalen.

We volgen als lezer de lessen van professor Howard die zijn studenten vraagt om zich schoonheid voor te stellen als het masker van de macht. Esthetica – dus ook de literaire cultuur waarover we het hier hebben – ziet hij als verfijnde taal waarmee mensen kunnen worden buitengesloten. En die opvatting wil hij aanklagen: “Kunst is de westerse mythe,” verkondigde Howard voor het zesde jaar achter elkaar, “waarmee we onszelf zowel troosten als uitvinden.” Iedereen schreef het op. “Vragen?” De reactie hierbij was altijd hetzelfde. Stilte. Maar het was een interessant soort stilte, eigen aan een college over kunst op hoog niveau’ (p. 147).

Smith blijkt de roman te gebruiken om vragen te stellen over de rol van kunst en over de specifieke rol van de roman. Het gaat om een paradoxale verdediging, zoals blijkt uit de reactie van de moeder op haar zoon die al schrijvende zijn problemen wil oplossen: ze ‘drukte een kus achter op zijn hoofd en stond op. “Je schrijft te veel, je kunt beter gaan leven,” stelde ze zachtjes voor’ (p. 46).

Literatuur & Wetenschap: C.P. Snow

Een zin uit de roman van Smith brengt mij naar het volgende onderwerp, de relatie tussen literatuur en wetenschap. ‘Natuurkundige en kunsthistoricus ontmoetten hun gelijke in onvertaalbare vaktermen, in twee werelden die maar niet wilden samensmelten’ (p. 321). C.P. Snow beschreef ooit hoe de wetenschappelijke en de humanistische cultuur tot ‘two cultures’ waren uitgegroeid die amper ‘on speaking terms’ zijn. Vanuit een humanistisch perspectief wordt steeds meer geklaagd over de onttovering van de wereld. We stellen vragen over de toekomst, zelfs over de toekomst van de mens bij de wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen. Zo ontstaat een soort post- of transhumanisme. En vervolgens ontstaat dan de angst of bezorgdheid over wat er gebeurt met de mens als het leven zo sterk gemanipuleerd kan worden door de technologie: van digitalisering tot genetische manipulatie. Wat impliceert dat voor de literaire cultuur?

Literatuur & Klonen: Michel Houellebecq

De romans die het voorbije jaar veel aandacht kregen, gaan vaak in op deze problematiek, maar dan in de vorm van verhalen – een soort gedachte-experimenten – over wat er in onze tijd aan het gebeuren is. De roman als een soort ‘laboratorium’ van het denken. Een metafoer die overigens gebruikt wordt in twee recente studies: *Het laboratorium in je hoofd* van Sebastien Valkenberg en *Literair Laboratorium* van Martien Schreurs. Schreurs beschrijft leraren als ‘postmoderne opvoeders’.

Wat leren we? In de literaire labo’s wordt de wetenschappelijke vooruitgang onderzocht als een mogelijke oorzaak van de onthumanisering van de wereld. De Franse schrijver Houellebecq werkte het theoretische onderscheid tussen wetenschap en cultuur uit in zijn roman *Elementaire deeltjes*, waarin beide werelden vertegenwoordigd worden door twee halfbroers, van wie de ene wordt geleid door emoties en de ander – een moleculair bioloog – door de wetenschap. De roman blijkt de plek te zijn waarin diverse registers kunnen samenkomen, waaronder wetenschap, sociologie en anekdoten. Over klonen schreef Houellebecq recentelijk een roman waarin hij fantaseert over de toekomst van een wereld zonder literatuur. In *Mogelijkheid van een eiland* beschrijft

hij het leven van een gekloonde mens die in een technologisch perfecte wereld leeft waaruit kunst verbannen is. Zingeving blijkt immers iets uit het verleden te zijn. Maar ik kan de lezer geruststellen: de gekloonde mens blijkt niet zonder de literaire verbeelding te kunnen.

Er zijn nog vele voorbeelden te vinden in de eindejaarslijsten waarin precies dit thema centraal staat. De meest ‘geprezen’ Vlaamse auteur van 2006, Stefan Brys (genomineerd voor de Librisprijs), schreef met *De Engelenmaker* een gedachte-experiment rond klonen. De meest onderschatte Vlaamse auteur van 2006, Yves Petry, publiceerde met *De Achterblijver* een roman over een toekomst van ‘pure intelligentie’.

Literatuur, Ecologie & Neurologie: Richard Powers

Ook Richard Powers schreef een roman die in mijn lijstje past. Al in zijn vroegere werk stond de relatie wetenschap-kunst centraal. In *Galatea 2.2* werkt hij een gedachte-experiment uit: kan een computer veinzen een mens te zijn? Maakt het kunnen lezen en interpreteren van literatuur een computer menselijk? Ook in zijn nieuwste roman *The Echo Maker* staat de vraag naar de rol die literatuur en wetenschap kunnen spelen in onze cultuur centraal. Powers reflecteert op de natuur binnen en buiten de mens in de vorm van twee kennisgebieden: de neurologie en de ecologie. Even belangrijk lijkt me zijn reflectie op de rol van verhalen en literatuur. Alle ‘feiten’ waarmee we geconfronteerd worden, alle crisissen die ons onzeker maken, roepen om een verhaal waarin de dingen geordend worden: ‘a story to link the shifting self back to the senseless facts’. Deze roman leest – evenals het andere werk van Powers – als een hartverwarmende zoektocht van mensen.

Powers (die een wetenschappelijke achtergrond heeft) blijkt er ook indirect voor te pleiten dat het verschil tussen de ‘two cultures’ – wetenschap en kunst – misschien wel bestaat, maar dat ze elkaar nodig hebben. Of dat wij ze nodig hebben om een wereldbeeld te creëren dat min of meer past bij een steeds veranderende wereld.

Michel
Houellebecq
Elementaire
deeltjes
[Roman]

© De Arbeiderspers

Literatuur & Neurologie: Ian McEwan

In de roman *Zaterdag* confronteert Ian McEwan de ‘two cultures’ – deze keer de geneeskunde en de literatuur. De verteller is een neurochirurg die vanuit zijn vakgebied naar de wereld kijkt. Zijn dochter en zoon bekijken de wereld via respectievelijk de literatuur en de muziek.

De chirurg heeft een dubbel perspectief op wat hem overkomt. Dat laat zich het beste illustreren aan de hand van een anekdote uit de roman. Op de bewuste zaterdagochtend wordt hij lastiggevallen door twee agressieve mannen. Naast het verhaal van deze gebeurtenissen, kijken we mee met de diagnostische blik van de chirurg: ‘Er is veel menselijks te verklaren op het niveau van het complexe molecuul. Wie kan ooit berekenen welke schade er wordt toegebracht aan liefde en vriendschap en elke hoop op geluk door een overdaad of tekort aan deze of gene neurotransmitter? En wie zal ooit een moraal, een ethiek onder de enzymen en aminozuren vinden als bij voorkeur meestal de andere kant op wordt gekeken?’ (p. 110-111).

De roman draait om manieren van kijken naar de werkelijkheid. De chirurg verzet zich tegen de cultuurwetenschappelijke of literaire benadering, die immers vaak beklemtoont dat de realiteit een sociale constructie is. Zo plaatst McEwan twee wereldbeelden tegenover elkaar, vertegenwoordigd door twee personages: vader en dochter.

In het boek denkt de verteller-chirurg na over de waarde van de literaire cultuur. Hij begrijpt bijvoorbeeld niet hoe literatuur een heel werkend leven kan vullen. Maar belangrijker voor mijn verhaal is zijn visie op de stelling dat de mens een verhalenverteller is: de gedachte dat mensen niet kunnen leven zonder verhalen vindt hij ronduit belachelijk. Hij is er de ‘living proof’ van dat dat wél kan, constateert hij tevreden. Maar uiteindelijk – denk ik – ontkomt ook hij er niet aan een verhaal te vertellen.

Literatuur & Bildung: David Mitchell

“Waarom lezen we boeken?” vroeg de Amerikaanse auteur David Mitchell zich een tijd geleden af in een lezing in Antwerpen. Hij suggereerde vele redenen die pas gaan leven in zijn verhalen. Mitchell blijkt gefascineerd door het feit dat ‘ergens op een diep-evolutionair niveau’ het verhaal onze manier is om

‘orde op te leggen – volgorde en oorzakelijkheid – aan de algemene chaos van de wereld’.

Mitchells recente roman *Dertien* handelt over een jongen die de literatuur in zijn leven ontdekt. Dat isoleert hem van zijn omgeving, van zijn ouders en vrienden. Iemand vraagt wat hij voor Kerstmis gekregen heeft: ‘Ik had voor f 13,50 aan boekenbonnen gekregen en een poster van Midden-Aarde, maar boeken zijn homo, dus vertelde ik over Levensweg (een bordspel, RS) dat ik van oom Brian en tante Alice gekregen heb’ (p. 9). Zoals gezegd, leest de roman als een initiatie in de literatuur, waarbij de jongen ook een mentor krijgt.

Uit het werk van Mitchell spreekt een pleidooi voor de literaire cultuur, zoals we dat vinden bij filosofen als Richard Rorty. Voor Rorty is de voornaamste leidraad in het leven het vermijden van geweld. Mitchells dertienjarige verteller wordt omringd door dat geweld, dat steeds als een dreiging onder de kinderen in de lucht hangt. De jongen denkt ‘dat mensen geen pijn doen tienduizend keer zo verrotte belangrijker is dan gelijk hebben’ (p. 147). Om samen te kunnen leven, en heel specifiek om geweld te vermijden, hebben we de taal en de literatuur nodig, constateert Mitchell (2006): ‘Lezen is leren anders te denken.’

Literatuur & Leven: Jonathan Franzen

Het lijkt erop dat steeds meer schrijvers hun literaire werk aanvullen met reflecties over het belang van de literaire cultuur. Een typisch voorbeeld hiervan is Jonathan Franzen, die vroeger al met *De kunst van het alleenzijn* uitgebreid schreef over waarom het schrijven en lezen van literatuur van belang zouden kunnen zijn. Het gaat om meer dan schoonheid of verstrooiing, argumenteert Franzen. Het gaat om iets veel relevanters. Iets wat te maken heeft met onze behoefte aan zingeving, die verder kan worden ingebed in een grotere menselijke onderneming. Dat klinkt heel abstract en verheven, maar Franzen formuleert het heel concreet: literatuur is aantrekkelijk voor diegenen die zich buitengesloten voelen, die zich anders voelen en daardoor of daarvoor naar de fictie grijpen. Juist schrijvers behoren tot deze categorie, aangezien schrijven essentieel is voor het ervaren van een ‘sense of connectedness’.

In de roman *De Onbehaaglijkheidsfactor* onderzoekt Franzen deze theoretische beschouwingen in zijn eigen leven. Het leven van een lezer. Dat levert een

beeld op waarin de luister van het lezen aan bod komt, maar daartegenover ook een bij vlagen ontluisterend beeld van de lezer. Hoe bekijkt een lezer de wereld? Eén van de dingen die naar voren komen, is een soort onverschilligheid tegenover de echte wereld. Een fietstocht in de natuur leidt bijvoorbeeld niet tot aandacht voor de natuur maar tot een dagdroom: de held ziet zichzelf fietsen in een film bewonderd door toeschouwers. De literatuur zorgt niet alleen voor de ‘stories we live by’ maar ook voor de ‘metaphors we live by’.

De roman wordt overigens zelf als metafoor gebruikt voor het leven. Terug in zijn ouderlijk huis beschrijft de ik-figuur zijn gevoel als volgt: ‘het onbehaaglijke gevoel dat ik de roman waarin ik me ooit thuis had gevoeld zo volledig was ontgroeid’ (p. 30). Zoals uit dit voorbeeld blijkt, gaat het bij Franzen niet alleen over hoge literatuur. Het gaat om herinneringen aan de manier waarop fictie hem als een tweede wereld fascineerde en vormde. Hierbij blijft hij trouw aan de genres die dat inderdaad deden, zoals zijn liefde voor de figuur van Snoopy. Het is niet mogelijk die strip te verloochenen, schrijft Franzen, omdat de herinneringen daaraan levendiger zijn dan de herinneringen aan zijn eigen leven.

Franzen ontluistert ook de obsessie voor lezen en literatuur en beschrijft zichzelf als een ‘aandachtsjunk’ die steeds alles op zichzelf betreft. Lezen als een vorm van solipsisme. Dit is het omgekeerde van wat steeds over literatuur beweerd wordt: dat zij onze aandacht voor anderen en het andere stimuleert. Maar ook dat komt aan bod. Zo beschrijft Franzen hoe hij tot de betere literatuur verleid werd. Uiteindelijk is dat het voornaamste wat hij overbrengt: de bewustwording van de eigen blik. Zijn roman leest dan ook als een zoektocht in de traditie van het humanisme. Heel specifiek maken de lessen van een leraar over Kafka hem bewust van de ambiguïteit van grote verhalen.

Literatuur, Spel & Recht: Juli Zeh

De Duitse auteur Juli Zeh schrijft romans en werkt intussen aan een proefschrift rond volkerenrecht. Dat laatste is meer dan een anekdote, omdat de confrontatie tussen literatuur en recht (onder andere) centraal staat in haar roman *Speeldrift*. Naast haar wetenschappelijk onderzoek meent Zeh dat de roman als genre een specifieke bijdrage kan leveren aan de cultuur: ‘Ik vind het de opgave van literatuur om zich te richten op kwesties waarop je niet in drie zinnen kunt

antwoorden, maar waar je honderden pagina's voor nodig hebt. Dan kun je een thema uitwerken. Door de werkelijkheid te simuleren kan literatuur misschien niet een antwoord geven, maar wel een nieuw perspectief bieden?' Literatuur dus om een probleem van verschillende kanten te benaderen. Fantasie als wezenlijk menselijk. De objectieve werkelijkheid is een voorstelling die we van die werkelijkheid maken.

De roman is een essentieel onderdeel van die voorstelling. Grote romans doen meer dan informeren: 'Pas als er emoties bij komen, kun je ergens binnentreden, en kan ik iets gaan begrijpen,' stelt Zeh. *Speeldrift* speelt zich af in een particulier gymnasium. De leerlingen spelen met de leraren, vuren hun spitsvondige vragen op hen af, waarbij ze zelf buiten schot blijven omdat ze in niets meer geloven. Ze zijn belezen maar kennen geen compassie: als 'Natural Born Killers' willen ze leven (p. 90).

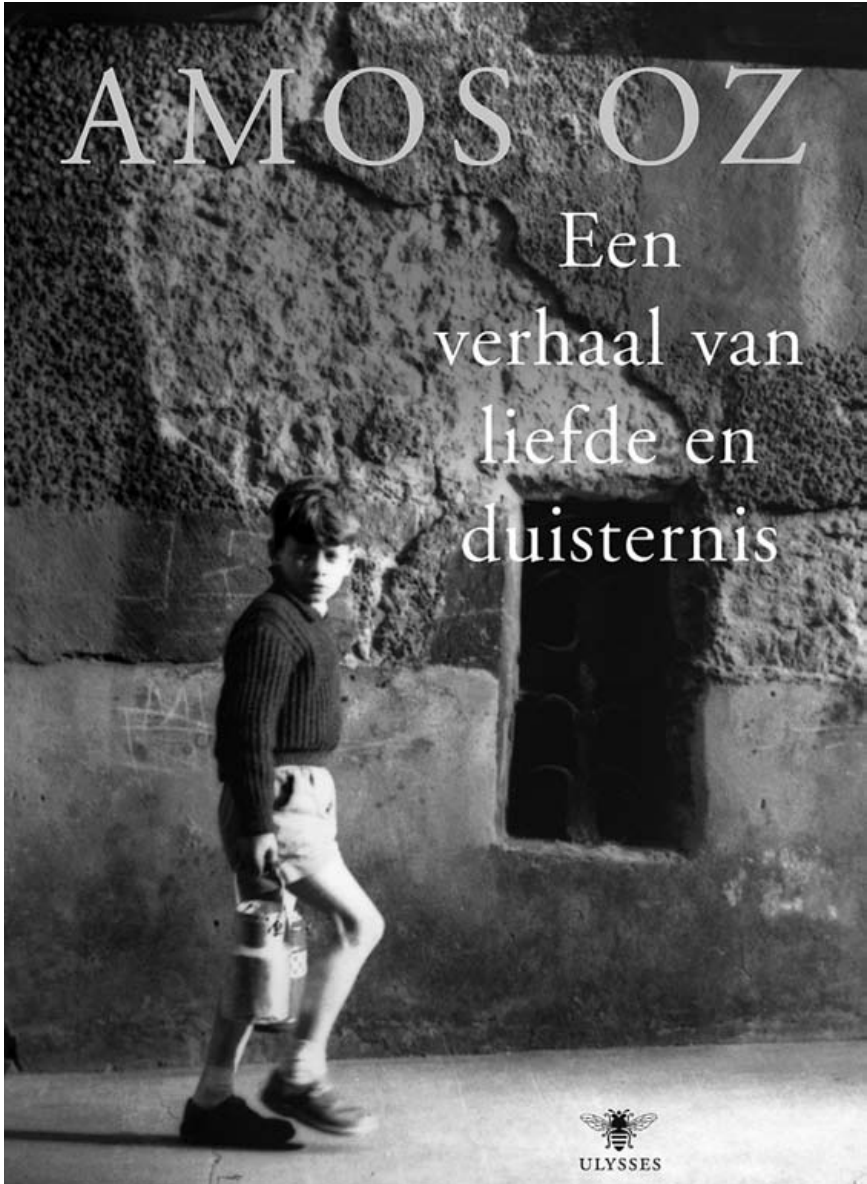
Het hoofdpersonage Ada is bijzonder begaafd. Ze verveelt zich, dus leest ze veel, maar niet direct geïnspireerd door een bepaalde belangstelling. Ze las 'zoals je boomstammen onder een zaagmachine schuift' (p. 64). Al dat lezen, al die intelligentie, leidt uiteindelijk tot een nihilisme waardoor alle moraal of inleving in anderen verdwijnt. Zoals gezegd, de rechtspraak speelt een centrale rol in het boek. Maar hoe spreek je recht als de waarheid zoveel gezichten heeft? De roman leest als een gedachte-experiment: wat is van betekenis voor jongeren die echt postmodern geworden zijn en geen moraal meer delen, geen canon en geen traditie? Alleen nog het spel. Jongeren zonder eigenschappen, geïnspireerd door de roman van Robert Musil, *De man zonder eigenschappen*.

Literatuur als Leven: Amos Oz en Orhan Pamuk

Tot slot twee romans die op alle internationale lijstjes van 2006 hoog genoteerd stonden. *Een verhaal van liefde en duisternis* van Amos Oz is een roman vol verhalen (je kunt ze ook geschiedenissen noemen): de geschiedenis van zijn familie die tegelijkertijd samenvalt met een deel van de geschiedenis van de joodse staat, de relatie met Europa én de ontstaansgeschiedenis van zijn schrijverschap. De roman leest ook als een literatuurgeschiedenis of een verhaal over de rol die literatuur kan spelen in het leven van mensen. Boeken blijken trouwere metgezellen te zijn dan mensen. Dat lijkt één van de lessen die Amos van zijn belezen ouders leert. De verteller beschrijft zichzelf als een woordenkind: 'Een onafgebroken,

onvermoeibare prater. Nog voordat ik mijn ogen 's ochtends had opengedaan, begon ik een verhandeling die bijna zonder onderbreking doorging totdat het licht 's avonds uitging' (p. 364). Maar de voornaamste les die de(ze) lezer leert, is toch dat de politieke geschiedenis tot leven komt in de huiskamer van die paar mensen die we van nabij volgen. Vooral hoe het verzwegen verhaal van de moeder uiteindelijk via de literatuur verteld wordt.

'Last but not least' wil ik zeker het werk van de Turkse schrijver en Nobelprijswinnaar Orhan Pamuk vermelden. Zijn jongste roman *Istanbul* leest enerzijds als een beschrijving van de stad door de ogen van een kind dat in die stad opgroeit, door Turkse ogen (omdat buitenlanders de beeldvorming over de stad hebben bepaald), anderzijds als een ontwikkelingsverhaal van een schrijver. De 'Bildung' van Pamuk binnen de roman eindigt met de 'ontdekking van het schrijverschap'. Het is een terugblik op het leven dat Pamuk omschrijft als een tweede wereld van de herinnering: 'Want het tweede leven dat mensen als ik later kunnen leiden, is niets anders dan het boek dat je in handen hebt' (p. 17).

© De Bezige Bij

Lezen als een Tweede Leven

(1.1.2007)

In de hiervoor besproken roman van Mitchell bedenkt de dertienjarige jongen tijdens een gesprek aan tafel: 'Als pap het antwoord op een vraag niet weet, is hij tien zinnen bezig om zichzelf te overtuigen dat hij het wél weet' (p. 214). Misschien denkt mijn lezer(es) ook iets dergelijks? Hij/zij heeft dan gelijk, maar ook een beetje ongelijk.

De deadline verplicht me om een einde aan mijn verhaal te verzinnen. Het wordt onvermijdelijk 'een open einde' in de geest van wat Umberto Eco ooit 'het open werk' heeft genoemd: het soort werk waaraan de lezer nog veel werk heeft. Ooit hoorde ik Eco in een debat het gevaar van die openheid als volgt beschrijven: 'He had such an open mind that his brain fell out'. Toch kan ik niet anders dan constateren dat het verhaal dat ik vertel over de literaire cultuur niet met een 'happy ending' besloten kan worden, laat staan met statistiek of een wiskundige formule. We blijken niet anders te kunnen dan steeds weer te herformuleren, herschrijven, hertvertellen...

Musil

De verhalen die ik besprak op zoek naar eigenschappen van de literaire cultuur confronteren me steeds opnieuw met een roman die ik maar blijf herlezen: *De man zonder eigenschappen* van Robert Musil. Wat staan daar pareltjes van zinnen en inzichten in, over, onder andere, het belang van verhalen. Geconfronteerd met onverwachte gebeurtenissen en gedachten – schrijft Musil – 'overbelast en dromend van eenvoud' verlangt de mens naar de 'vertelorde'. De draad van het verhaal wordt een levensdraad. Musil schrijft dat de meeste mensen zich in hun verhouding tot zichzelf als vertellers presenteren: 'Ze houden van de ordelijke openvolging van feiten, omdat die op een noodzakelijkheid lijkt, en ze voelen

zich door de indruk dat hun leven een “loop” heeft op de een of andere manier in de chaos geborgen’ (p. 848). Inderdaad, verhalen bestaan uit meer dan gebeurtenissen. Musil schrijft dat het leven in werkelijkheid bestaat ‘voor meer dan de helft niet uit handelingen, maar uit verhandelingen waarvan men de betekenis in zich opneemt, uit beschouwingen met tegensprekende tegenbeschouwingen en uit opgehoopte onpersoonlijkheid van hetgeen men heeft gehoord en weet’ (p. 268-269).

Tegensprekende tegenbeschouwingen. Daarop botst men inderdaad als men op zoek gaat naar de functie van literatuur. Alle functies zijn om te keren, en ook wel door iets anders te bereiken. Wat men vooral leert – denk ik – is samengevat in de uitspraak van de Amerikaanse retoricus Kenneth Burke: ‘A way of seeing is also a way of not seeing’ (p. 49). Ik koos dit citaat als motto voor een essay over *De Cultuur van het Lezen* dat ik schreef voor de Nederlandse Taalunie; het citaat blijft me achtervolgen, ook in de romans die ik in de vorige blog besproken heb.

Minstens twee visies

Zo is deze uitspraak precies de leidraad van één van de leraren van wie het hoofdpersonage Ada uit de roman *Speeldrift* les krijgt. Die leraar opent zijn lessen met het inzicht dat op alles in het leven minstens twee visies mogelijk zijn, die geen van beide aanspraak kunnen maken op absolute geldigheid.

Ada vraagt hem het volgende: “Bent u getrouwd?” “Jazeker,” zei Höfi. Je kon in de klas een speld horen vallen.

“Houdt U van uw vrouw?” “Jazeker. Heel veel zelfs.” “Hebt u er ooit over nagedacht dat u deze vrouw evengoed zou kunnen haten?” “Nee.” Ada antwoordt: “Als dat zo is,” zei ze zacht, “moet u stoppen met die onzin over dat alles van twee kanten kan worden bekeken.” Höfi opende zijn mond en deed hem weer dicht. Hij knikte alsof hij een feitelijk onbeduidende, maar toch onmisbare en lang verwachte inlichting had gekregen en ging door met de les.

Later in het verhaal begrijpen we waarom de leraar niet kon antwoorden. Het leven had zijn redenering ook afgestraft: zijn vrouw is ernstig ziek. Sterke tegenstanders zijn het, die leerlingen die het leven bekijken vanuit de speltheorie.

En die de theorie over verhalen-als-constructies omzetten in een levensfilosofie. Opnieuw blijkt de roman een sterk genre om greep te krijgen op de dingen die gebeuren, ook al blijkt de centrale boodschap te draaien rond het inzicht dat we de greep aan het verliezen zijn.

Spel

Het zal de lezer ongetwijfeld opgevallen zijn: ik heb me in deze teksten gepresenteerd als iemand die duidelijk bezig is met de hogere cultuur. Terwijl ik ondertussen ook meedeed aan de consumptiemaatschappij (de kerstperiode), naar de televisie keek, naar popmuziek luisterde... En dat zijn ook allemaal onderdelen van de ‘tweede wereld’ van de cultuur. Op televisie zie ik een documentaire over *Second Life*. Het nieuwe computergame waarin de spelers in een virtuele wereld een tweede leven gaan leiden. Een eigen virtueel verhaal creëren. Waarschijnlijk is ‘verhaal’ niet meer de enige categorie waarmee we dergelijke omgevingen kunnen beschrijven. Het is immers ook een spel: ‘not who you are but who you want to be’, zo beschrijft een speler zijn ervaring. Een verslavend spel, zo klaagt een andere jonge speler over zijn ervaringen. In het begin wilde hij vluchten uit de realiteit, nu wil hij ontsnappen uit *Second Life*. Gaat het hier om een gelijkaardige ervaring als de hierboven beschreven literaire cultuur? Een onderwerp voor een nieuwe reeks blogs.

Laat ik er als een soort besluit toch een gedachte bij formuleren. Per slot van rekening blijft de mogelijkheid bestaan dat we aan die ontwikkelingen meeschrijven. En het verhaal wordt voortgezet ook buiten het boek, buiten de traditionele media. In de lezing *Adviezen aan homo metropolitanus* herhaalt Jan Hendrik Bakker zijn pleidooi om ‘oude waarden uit de schriftcultuur’ toe te passen op de nieuwe media. Welke zijn die oude waarden? Bakker kiest er drie uit: ‘studiezin, geduldig lezen en zingeving’. Het zijn vormen van aandacht die we kunnen beschrijven als reflectie: ‘Die vorm van zelfreflectie is nodig waar de dynamiek van de multimedia er met het reflectieve karakter van *homo symbolicus* vandoor dreigt te gaan.’

Lezen & Leven

Het zal de lezer niet verbazen: ik lees graag. Lezen brengt me in een andere wereld – een tweede leven. Deze keer wil ik daaraan zeker toevoegen dat veel mensen die ervaring ook hebben met film, muziek, games, opera, popsongs... (en zoals ik hierboven heb geprobeerd te duiden: ik deel dit overspel tussen de media). Toch is het ook méér dan vluchten. Lezen en leven gaan met elkaar in interactie. In zijn boek *Why Read?* beschrijft Mark Edmundson dat soort lezen als ‘life’s grand second chance’. Een soort tweedekansonderwijs. We leren van onze ouders en familie, van de school, van de media, van vrienden, en zo interioriseren we gedeelde verhalen. Uiteraard zijn die belangrijk, maar in de beste literatuur kunnen we die verhalen ter discussie stellen. Passionele lezers gebruiken literatuur om opnieuw onderwezen te worden. Je kunt het helemaal alleen: in een hoekje met een boekje. Wat een schitterende technologie.

Hoe kan ik anders eindigen dan met iets van Musil, of deze keer beter een inzicht dat Milan Kundera verwoordde over het werk van Musil. Hij schreef niet om de roman tot filosofie om te vormen, ‘maar om op basis van het verhaal alle mogelijke, rationele en irrationele, verhalende en meditatieve middelen te mobiliseren die geschikt waren om het zijn van de mens te verduidelijken; om van de roman de uiterste intellectuele synthese te maken. Is hun krachttoer de beëindiging van de geschiedenis van de roman of eerder de uitnodiging tot een lange reis?’ (p. 19). “Wie verre reizen doet, kan veel verhalen”, zegt het spreekwoord. Laten we daarop variëren: wie vele verhalen leest, doet verre reizen, ook als hij thuis blijft en een blog schrijft.

Bibliografie

- Bakker, J.H. (2004). *Adviezen aan homo metropolitanus*. Online te lezen op: www.culturele-studies.be/JanHendrikBakker_leuven6meio4.pdf
- Bruner, J. (2004). *The Reality of Fiction*. Online te lezen op: <http://mje.mcgill.ca/-article/view/545/432>
- Brys, Stefaan (2006). *De Engelenmaker*. Atlas.
- Burke, K. (1935). *Permanence and Change. An Anatomy of Purpose*. University of California Press (1984).
- De Temmerman, P. (2006). 'Kathy Acker. Making Sense IS the City'. *Het Vrije Woord*. 51 (2006) 4, p. 16-17.
- Edmundson, M. (2004). *Why Read?* Bloomsbury.
- Franzen, J. (2002). *De kunst van het alleenzijn*. Prometheus (2004).
- Franzen, J. (2006). *De Onbehaaglijkheidsfactor*. Prometheus.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Hannerz, U. (1980). *Exploring the City. Toward an Urban Anthropology*. Columbia University Press.
- Bas Heijne (2006). *Grote Vragen*. Prometheus.
- Houellebecq, M. (1998). *Elementaire deeltjes*. De Arbeiderspers.
- Houellebecq, M. (2006). *Mogelijkheid van een eiland*. De Arbeiderspers.
- Huq, R. (2006). *Beyond Subculture*. Routledge.
- Japin, A. (2003). *Een schitterend gebrek*. De Arbeiderspers.
- Komrij, Gerrit (2005). *Eendagsvliegen*. *Dagboek van een lezer*. De Bezige Bij.
- Kundera, M. (1986). *De kunst van de roman*. Ambo (1987).
- Ladda (2006). *Talkie Walkie. Jongerensubculturen 4 believers/non-believers*. Acco.
- Malkani, G. (2006). *Londonstani*. Rothschild & Bach.
- Manguel, A. (2004). *Dagboek van een lezer*. Ambo.
- McEwan, Ian (2006). *Zaterdag*. De Harmonie.
- Mitchell, D. (2005). *Dertien*. *Querido* (2006).
- Mitchell, D. (2006). 'Waarom lezen wij boeken?' *De Standaard* 2.6.2006.
- Musil, R. (1930-1952). *De man zonder eigenschappen*. Meulenhoff (1996).
- Naipaul, V.S. (1987). *Het raadsel van de aankomst*. De Arbeiderspers.
- Nussbaum, M. (2004). *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*. Ambo.
- Oz, A. (2006). *Een verhaal van liefde en duisternis*. De Bezige Bij.
- Pamuk, O. (2006). *Istanbul*. De Arbeiderspers.
- Petry, Yves (2006). *De Achterblijver*. De Bezige Bij.

- Powers, Richard (1995). *Galatea 2.2*. Farrar, Straus and Giroux.
- Powers, Richard (2006). *The Echo Maker*. Farrar, Straus and Giroux.
- Pruis, M. (2000). 'Mijn wraak is lesgeven'. *De Groene Amsterdammer* 3.6.2000. Online te raadplegen op: www.groene.nl/2000/0022/mp-braidotti.html
- Rorty, R. (1989). *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press.
- Rudel, A.J. (2002). *Don Giovanni in wording*. De Boekerij.
- Schmitt, E. (2005). *Mijn leven met Mozart*. Atlas.
- Schreurs, M. (2006). *Literatuur Laboratorium*. Sun.
- Smith, Z. (2005). *Over schoonheid*. Prometheus.
- Soetaert, R. (2006). *De Cultuur van het Lezen*. Den Haag: Rooduijn. Gratis te downloaden op www.taaluniversitysum.org/taalunie/publicaties/
- Valkenberg, S. (2006). *Het laboratorium in je hoofd*. Ambo.
- Zeh, J. (2006). *Speeldrift*. Ambo.

Vermelde websites

- Carlos Navarrete in het Stedelijk Museum voor Actuele Kunst, Gent. Online op: www.smak.be/_new/collectie_kunstenaar.php?kunstenaar_id=1526
- Le Nozze di Figaro, Così fan tutte & Don Giovanni. Meer info op: www.operaweetjes.nl
- Magna Plaza. Online op: www.ntgent.be/index.php?id=976
- Making Sense in the City. Online op: <http://cici.ugent.be/nl/symposium>
- Maybe Sweden. Online op: www.ntgent.be/index.php?id=975
- Mozart, W.A. Meer info op: www.mozart2006.net/eng/index.html
- NTGent. Online op: www.ntgent.be
- NTGent Brandhaarden. Online op: www.ntgent.be/index.php?id=582
- Stedelijk Museum voor Actuele Kunst, Gent. Online op: www.smak.be/
- Stichting Lezen Vlaanderen. Online op: www.stichtinglezen.be/
- Stichting Lezen Vlaanderen. Iedereen Leest. Online op: www.iedereenleest.be
- Talkie Walkie. Online op: www.ladda.be/talkiewalkie
- Victoria de Luxe. Online op: www.victoriadeluxe.be
- Wunderbaum. Online op: www.wunderbaum.be

COLOFON

De Zin van Verhalen, de zesde Tiele-lezing, werd uitgesproken door Ronald Soetaert op 26 april 2007
in de aula van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

De tekst verschijnt onder auspiciën van de Dr. P.A. Tiele-Stichting, in 1953 in Amsterdam opgericht ter
bevordering van de wetenschap van het boek, de drukkunst en de daarmee samenhangende technieken.

De Tiele-Stichting heeft zich in 2002 ontwikkeld tot het nationale samenwerkingsverband
op het gebied van de boekwetenschap in de ruimste zin des woords.

Het bureau van de Stichting is gevestigd bij de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

VERSCHEENEN TIELE-LEZINGEN

Paul Hoftijzer, *De lof der boekdrukkunst*, uitgesproken op 23 mei 2002

Frans A. Janssen, *Verleden en toekomst van het gedrukte boek*, uitgesproken op 26 juni 2003

Gerard Unger, *Veranderend lezen, lezend veranderen*, uitgesproken op 13 mei 2004

Joost Kist, *Wat doet een uitgever nog in de eenentwintigste eeuw?*, uitgesproken op 28 april 2005

Ludo Simons, *Over koninklijke en andere bibliotheken*, uitgesproken op 18 mei 2006

Ronald Soetaert, *De Zin van Verhalen*, uitgesproken op 26 april 2007